

Чедомир АНТИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ЦРНА ГОРА
У СВЕСТИ ЈЕДНОГ БРИТАНСКОГ ДИПЛОМАТЕ
ИЗВЕШТАЈ ПУКОВНИКА ХЈУА РОУЗА ИЗ 1852.

Апстракт: Студија о *Мемоару* о Црној Гори, потеклом из пера утицајног британског официра и дипломате Хјуа Роуза, представља прилог историји слике која је о Црној Гори постојала међу политичким елитама Западне Европе. Притом, она доноси и допринос проучавању извора за историју ове земље. Чињеница да је Црна Гора почетком 1853. по први пут у својој историји дошла у први план сложених односа Великих сила, учинила је ову област, њену прошлост, правни статус и утемељена или жељена права, значајним и занимљивим за армију европских политичара, дипломата, али и научника. Иако лишен научне непристрасности и до краја острашћен, Роуз *Мемоар* представио је једно тумачење црногорске историје засновано на изворима, који су за историографију остали у извесној мери непознати и донекле занемарени.

Последњих година слика других представља веома заступљену тему у историографији. Проучавајући популарну културу и мњење широких кругова јавности, историчари као да су ретко покушавали да међусобну перцепцију народа проуче на примеру појединаца - носилаца историјских збивања. Питање слике других код дипломатских елита, виђено је најчешће као супротност до сада непроученом стању у случају народних мноштва и њихових култура. Популарна култура и ниво општих знања били су утолико занимљивији за историчаре, уколико су садржали овештале предрасуде и дуготрајне заблуде. Ипак, колико год та тема била далеко од основне идеје проучавања слике других, поимање света од стране дипломатских елита је значајнији чинилац у историјским збивањима, а уједно је и важан сегмент историје шире средине из којих су потекле.

У зиму 1852. и 1853. европски југоисток налазио се у варљивом миру. Рат између Османског царства и новопроглашене кнежевине Црне Горе распламсао се децембра 1852. пошто су Црногорци освојили Жабљак на Скадарском језеру. Криза која је уследила потрајала је два месеца, и није оставила утицаја на спор око Светих места који је добио на замаху неколико недеља пошто су Велике силе зауставиле нападе османске војске и надолazeћу пропаст Црне Горе. Црногорска криза била је прво озбиљно искушење односа снага европских сила, са много муке и накратко успостављеног после револуција из 1848. и 1849. године. Већ јануара 1853. на страни Црне Горе нашле су се Русија и Аустрија, док је Велика Британија отворено држала страну Османском царству. Природа односа Велике Британије према Османском царству била је изузетно сложена.¹ Велика Британија је свим силама настојала да заустави рат који је претио да се претвори у сукоб између Великих сила, преран довољно да однос снага буде сасвим неповољан по њене интересе. Црном Гором су се у то време грозничаво бавили Кабинет, министар спољних послова Ерл Малмесбјури, амбасадор у Цариграду Стратфорд Канинг и цариградски отправник послова пуковник Хју Роуз.

Један извештај пуковника Роуза из тог времена открива, пре свега, историографски веома значајне податке о предзнањима, перцепцији и предрасудама једног дипломате који се налазио толико близу црногорских догађаја да непосредно утиче на њих, али и довољно високо у дипломатској хијерархији да у њему буде оличена британска дипломатија.²

¹ Односи Енглеске и Османског царства сежу чак у другу половину шеснаестог века. У то време две државе су у Шпанији имале заједничког непријатеља. Занимљив је податак да је први енглески амбасадор на Порту, Едвард Бартон, у крањој неприлици у којој се његова краљевина наша 1588. представљао Турцима протестантизам као једну врсту Ислама: Радован Самарџић, *Историја српског народа*, III/1, 222. Искључиво је интерес Велике Британије на европском југо-истоку и Блиском истоку чинио ову државу савезником Болесника на Босфору током читавог 19. века. Занимљива су и Палмерстонова запажања о томе везана за спор Османског царства и Мехмед-Алијевог Египта, L.S. Stavrianos, *The Balkans 1815–1914*, New York, 35.

² Роузов спис (Мемоар) налази се међу преписком амбасаде у Цариграду, похрањеном у Британском националном архиву (PRO, Kew, London) – Rose to Malmesbury, Constantinople 26. Decembar 1852, FO 78/895, No. 168.

Средином деветнаестог века дипломатска елита Велике Британије била је сачињена из једног у великој мери олигархичног круга, за чије припаднике је порекло подједнако било значајно колико и образовање. Британија је, уз Француску, током деветнаестог века несумњиво била престоница светског образовања. Ипак, њене славне дипломате најчешће још увек нису биле специјализоване за различите крајеве света у којима су службовали. Било је то светско царство, његова дипломатија је уз све предности и недостатке томе била прилагођена. Дobar пример класичног дипломате тог времена представља Стратфорд Канинг знаменити британски амбасадор у Цариграду (Stratford Canning, будући де Редклиф) који је за време свог дипломатског и политичког живота мењао не само земље, већ и континенте на којима је службовао.³ Историјско образовање једног британског дипломате несумњиво је било широко и најбоље које је савремена европска просвета могла да понуди. Ипак, историја новонасталих, полунезависних хришћанских држава на Балкану, никако не би могла да се сматра делом класичног историјског образовања тог времена.

Отправник послова британске амбасаде у Цариграду, пуковник Хју Роуз као да је био супротност свом претпостављеном, споменутом Стратфорду Канингу. У дипломатију је ушао сразмерно касно: 1840, после двадесетогодишње војничке каријере. У то време потпуковник (Lieut.Colonel), он је био распоређен као представник краљичине војске при штабу Омер-пашине бригаде у Сирији, где је почетком 1841. био рањен. Одликован је високим османским одличјем, но ускоро се нашао у прилици да се поново истакне и то успешним избављањем либанског принца из заточеништва у ком су га држали Друзи. Те 1842. Роуз је обасут одликовањима: постао је витез пруског реда Св. Јована Јерусалимског, носилац краљичине златне медаље и турске себре. Вероватно је и одјеком тих својих заслуга 1851. био постављен за секретара у, по британске интересе изузетно значајној, амбасади у Цариграду. Годину и по дана касније, 23. јуна 1852. унапређен је у отправника послова. Мада наизглед каријером у потпуности везаног за Османско царство, Роуза је састављање *Листе министарства спољних послова из 1858.* затекло на новој високој дужности, чак у удаљеном Бенгалу.

³ Стратфорд Канинг /де Редклиф/ је тако за време своје дуготрајне дипломатске каријере службовао у Османском царству, Сједињеним Државама, Швајцарској и Аустрији, *The Columbia encyclopedia*, www.bartleby.com/65/st/StrtfdRdc.html, посећен 14.12.2000.

Уједно војник и дипломата, и у Бенгалу се нашао када је дипломатија уступала место рату – управо у време Велике побуне.⁴

Но, какво је уопште могло бити предзнање о Црној Гори или Балкану једног Британца који би средином XIX века био упућен на европски Исток?⁵

Знаменита *Енциклопедија Британика*, замишљена као темељац народне просвећености, у издању из 1842. не садржи одредницу *Црна Гора*.⁶ У истом издању постоји прилично опширна одредница о Србији, али ту једва да је споменута историја земље, сажета у општи преглед догађаја који су се одиграли током осамнаестог века.⁷ Са уџбеницима је било слично. Ипак, занимљиво је да се у једном каснијем *Црна Гора* први пут спомиње тек у последњем поглављу. Притом се наглашава разлика између ње и Србије управо тврдњом да *Црна Гора никада није губила слободу*.⁸

Преостаје, међутим, читава савремена путпописна литература на коју се, као што ћемо видети, у свом извештају делом ослања и Хју Роуз.⁹

⁴ Rose, Lieutenant-General Sir Hugh Henry, K.C.B, *Foreign Office List*, 1858.

⁵ Сама британска јавност није имала превише поверења у званичне извештаје са Балкана и спремност британске дипломатије. Једна кратка прича објављена у *Блексвуд магазину* почетком 1863. говори речито о томе. Њен аутор једном младом дипломати приписује следеће дилеме: „What I did at Belgrade... to master the Servian question, whatever that is, and come back strong in Montenegro and the Lower Danube... I'll get up my Servia, you'll see; and if I blunder, I have the supreme felicity of feeling that none can detect me.” C. Lever (Bob Considine, pseud.) „What I Did at Belgrade”, *Blackwood's Magazine*, 103 (Jan. 1868), p. 73, Dr Wendy C. Bracewell, „Opinion-Makers: The Balkans in British Popular Literature, 1856–1876,” *Yugoslav-British Relations*, Kragujevac, September 1987, Belgrade 1988, 94.

⁶ *The Encyclopedia Britannica or Dictionary of Arts, Sciences and General Literature*, Seventh edition, Volume XX, Adam and Charles Black, Edinburgh; MDCCCXLII (1842)

⁷ *Исто*, 158, одредница о Турској наводи како је султан Мурат 1389. године пао као жртва агентата, док није ни споменута Косовска битка која му је претходила.

⁸ Edvard A. Freeman, *Historical Course for Schools*, General Sketch 1874, 8 The Deliverance of Greece, pp. 356: „... after the Crimean war Servia had won her freedom and Montenegro had never lost /it/.“ У првој половини деветнаестог века није било школских уџбеника у данашњем смислу.

⁹ Венди Брејзвел наводи како је веома мали број путописаца описао европски југоисток улазећи у политичке анализе. За раздобље пре Кримског рата спомиње само једно дело /види напомену 5 / *Исто*, 92.

На тим основама пуковник Роуз је децембра 1852. написао један извештај (мемоар) о Црној Гори и упутио га свом министру Ерлу Малмесбјурију.¹⁰ По министровом налогу пуковник Роуз је почетком децембра 1852. посетио Великог везира. Османски великодостојник је поред задовољства британском политиком, коме је на самом почетку разговора дао израза, упознао британског дипломату са злочинима које су над хришћанским становништвом пограничних области Османског царства починили Црногорци. У даљем току писма Роуз је обавестио министра да су и сами руски представници у Цариграду заузели за Британију прихватљивији став у односу на Црногорце. Ослонац за непоустљив став у погледу Црне Горе Роуз је нашао у одредбама Свиштовског мира према којима је Црна Гора означена као део Османског царства. Тврдио је како је одатле следила и пракса да сваки спор Британаца са Црногорцима, у складу са потписаним капитулацијама, мора бити решаван са Османском државом. Роуз је притом нагласио како сам владика није Британији познат као самостална власт.¹¹

Споменути мемоар Роуз је унео у један од следећих извештаја министру, упућен 26. децембра 1852. године. Тај спис је био срочен као одговор на претходно Малмесбјуријево писмо (No. 90). Притом се Роуз осврнуо и на писмо које је руска дипломатија упутила Фуад-ефендији, у коме су били изложени ставови Русије према Црној Гори и насталој кризи.¹² Британски дипломата се потрудио да оспори тврдњу

¹⁰ Роуз као свој извор не наводи дипломатске извештаје о Црној Гори. Споменимо само један од извештаја британског генералног конзула у Београду Фонбланка (Thomas de Grenier de Fonblanque) који пружа веома занимљива гледишта овог дипломате у односу на Црну Гору. Фонбланк истиче лоше стање у овој области која не признаје чак ни сизаренство Порте. Субсидијама је издржавају Русија и Србија, а њоме руководи „конзул цара Николаја заоденут у митру“. Конзул је даље проценио становништво Црне Горе на невероватних 350 000 становника од којих се чак половина издржава пљачком. Ипак, Фонбланк закључује и како су те несрећне околности само одраз великог сиромаштва, које онемогућава Црногорце да живе од правог рада. Успостављање световне кнежевине у Црној Гори конзул је оценио као догађај на ивици сатире. Fonblanque to Canning, 20. April 1852, FO 78/896, Copy No. 26.

¹¹ Наредних година, у чланцима објављеним у британским новинама, црногорски кнез у прво време, за разлику од влашких, молдавских или српских кнежева, није називан и Господарем /Хосподар/, *The Morning Herald*, 06. December, 1853; Rose -Malmesbury, *Therapia*, 20. November 1852, FO 78/895 No. 141

¹² Копија писма Његове екселенције Mons. de Siniavine од 2. септембра 1852: „Avant tout, établissons les faits: Qu'est-ce que le Monténégro? Une

руског представника према којој је Црна Гора увек била самостална, док османска власт никада, ни за било које време није заузела Црну Гору, нити наплаћивала данак од њених становника. У правој краткој историјској расправи Роуз се свом министру представио не само као заштитник османских интереса који трпе и од немара самих Турака, већ и као дипломата-научник.¹³

Пуковник Роуз је настојао да руске аргументе оспори на основу шест посебних извора аргументације које је, свакако по сопственом нахођењу, сврстао по важности и изнео следећим редоследом: 1. Историјске чињенице; 2. Изјаве Црногораца; 3. Документи из архива Порте и грчке Патријаршије; 4. Уговори; 5. Службене процедуре свих страних амбасада и мисија у Цариграду, засноване на *Капитулацијама*; 6. Званичне карте скорашњег датума.

У историјском прегледу пуковник Хју Роуз је прво зашао више од три столећа у прошлост. Статус Црне Горе је према његовим изворима успостављен 1523. за време владавине султана Сулејмана Величанственог, када је област проглашена за османску провинцију.¹⁴ Одредивши споменути годину за почетак историјског процеса значајног за легитимност османских захтева према Црној Гори, аутор није улазио у ранију историју.

peuplade chrétienne de vingt-cinq à trente mille familles, réfugiée de temps immémorial dans un district montagneux sur le littoral de l'Adriatique et qui s'est maintenue jusqu'à ce jour indépendante dans son asile et sa pauvreté, n'obéissant à autre autorité qu'à celle de ses chefs spirituels, élus dans son propre sein, et presque toujours dans une seule famille. À aucune époque que nous sachions, le Gouvernement Ottoman n'a occupé ce petit pays, n'a imposé tribut à ses habitants ni exercé sur eux des droits de souveraineté réelle ou même nominale.“

¹³ „...so little are the Turks acquainted with their own rights, that the documents which prove them lie often hidden and unknown in the chancery of the Porte, or the trunk of a Pasha; and sometimes no record remains of them but of Map or the pages of a foreign history. For these reasons and because the clearest right in Turkey often becomes a most confused one, it is desirable not to come to a decision till patient inquiry has unreveled the matter in discussion; and for this reason I recommended to Fuad Effendi patience and caution in the matter of Montenegro.“

¹⁴ Црна Гора је припојена Скадарском санџаку 1499, засебан санџак спомиње се почетком 16. века (1514–1528), када је привремено издвојен под управом Скендер-бега Црнојевића. *Историја Српског народа* 2, Београд 1994, 429, 430 и В. Ћоровић, *Историја Срба* 2, Београд 1989, 218.

Следећи значајан датум Роуз је пронашао код Ами Буеа.¹⁵ Не улазећи у читаво једно столеће историје османско-црногорских односа, Роуз наводи цитат из Буеовог дела који се односи на двадесете године седамнаестог века. У Роузовом Мемоару овде поново наилазимо на Црногорце као самосталне у односу на Порту. Те 1620, као одговор на напад који су Црногорци под вођством митрополита Висариона повели на османску територију, дошао је поход Сулејман-паше.¹⁶ Османски војсковођа је 1623. успео да сломи упорну црногорску одбрану и продре до Цетиња. Црногорци су поново били присиљени да плаћају данак.

Преко Буеовог дела Роуз познаје и догађај у народној традицији познат као „Истрага потурица“:

„...in the beginning of the 18th century the Vladika Daniel Petrovitch planned a revolt against the Portes' authority in Montenegro, adopting at the same time a model at conversion singular for a Christian Bishop. He selected Christmas night for the treacherous massacre of all the Musslumans in Montenegro; only those who embraced Christianity were saved.”

Према Буеу устанак владике Данила осамосталио је Катунску нахију, али су преостале црногорске области продужиле да плаћају данак. После „Петровићевог бунта“¹⁷, учестали су Портини покушаји да освоји Црну Гору. Последњи од тих покушаја догодио се још 1832. године. Ипак, неке од црногорских области наставиле су све до 1791. да плаћају данак, назван *Султанова хаса*.¹⁸

Доказ османског суверенитета Роуз је препознао и у чињеници да је и Ендрју Арчибалд Пејтон (А. А. Paton), некадашњи британски конзул на ширем простору Балкана, у свом путопису, објављеном свега три године раније, навео како су две важне нахије, Пипери и Кучи признавале османску власт све до 1846. године.¹⁹

Британски дипломата налазио је вероватно да је тежња Црногораца за самосталношћу била подстакнута и интригама Великих си-

¹⁵ Ami Voue, *Historie des Montenegrins...*

¹⁶ Владика Висарион Бориловић (1685–1692), претходник владике Данила Петровића, повео је Црногорце у рат против Османлија више од шездесет година касније него што то наводи Роузов извор, за време Великог бечког рата, као одани савезник Млетачке републике.

¹⁷ Под термином „Petrovichs' revolt“, Роуз подразумева *Истрагу потурица*.

¹⁸ *Sultan Hasse*

¹⁹ А. А. Paton, *Highlands and Islands of the Adriatic*, 1849.

ла. Уосталом, само је интересовање Великих сила могло да прида значај Црној Гори у очима Британије. Сами Црногорци могли су сведочити у корист Османског царства. Пуковник Роуз је тврдио како је основу за такву тврдњу пронашао у Хамеровој *Историји Турске*.²⁰

Трећи ослонац османским претензијама на Црну Гору пружале су према Роузовом тумачењу архиве Порте и грчке Патријаршије. Ничим не показавши да су му познате традиције средњовековне српске државе, британски дипломата доказ османског суверенитета налази у чињеници да су црногорске владике све до пре шездесет или седамдесет година рукополагане од стране „турских, грчких,“ (односно) „пећких патријарха у Албанији“. ²¹ Британски дипломата је следећи аргумент препознао и у окамењеној форми фермана, којим су османске власти само неколико месеци пре писања његовог извештаја, потврдиле новог Васељенског патријарха, и за *Пећког и црногорског патријарха*.²²

Доказујући османска права на Црну Гору пуковник Роуз ослонац у међународним уговорима ставља тек на четврто место. Када је свега неколико месеци касније, међународном дипломатијом, завладао спор око Светих места, међународни уговори доспели су по значају на прво место. Тада су се о првенство надметали Уговор склопљен у Кучук-Кајнарцију 1774. и Уговор о мореузима из 1841. године. Овом приликом писац мемоара се позива на први члан Свиштовског мира (Suistow), чијим словом је Аустрија потврдила како су Црногорци поданици (*subjects*) Порте. Обзиром на чињеницу да је у то време управо Аустрија подржала интересе Црне Горе у спору са Османским царством, Роуз-

²⁰ Позивајући се на Хамеров ауторитет Роуз није прецизније одредио цитат на који се у мемоару позива. Занимљиво је да у преводу Хамера на Српски језик нисам успео да пронађем такву тврдњу. J. von Hammera, *Историја Турског (Османског) царства*, 2, Zagreb 1979 (Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pesth, 1836). Хамер обрађује целокупну историју Османског царства до 1774. године.

²¹ Од укидања Пећке патријаршије 1767, прошло је осамдесет пет година.

²² „...they prove some of the historical facts which I have adduced and they also stear (?) that the Vladika of Montenegrians used, so late as sixty or seventy years ago, to be consecrated as Vladika by the Turkish Greek Patriarch of Ipek in Albania, who was under the direct jurisdiction of the Greek Patriarch of Constantinople. Therefore the Vladika owed His appointment exclusively to a Turkish Authority. Montenegro formed part of the diocese of Ipek. In the Firman of investiture given six weeks ago to the New Greek Patriarch as well as in those formerly given he is called „Patriarch of Ipek and Montenegro.“

во позивање на дипломатски преседан било је свакако више него сврсисходно. Напоследку британски дипломата је нагласио како и отправник послова у аустријској амбасади у Цариграду, у свим приликама допушта формулацију према којој је Црна Гора османска провинција.

На претпоследњем месту пуковник Роуз обраћа пажњу на дипломатску процедуру страних амасада у Цариграду. Дипломатска представништва су се, према његовим речима, око свих судских питања према Црногорцима односила као према османским поданицима. Хју Роуз још наглашава и како је у и око Цариграда живело око две хиљаде Црногораца који су плаћали харач као османски поданици и користили се повластицама прописаним словом *Капитулација*.

Будући да је британски дипломата очигледно у Аустрији видео најзначајнијег противника своје дипломатије у црногорској кризи, за свој последњи аргумент изабрао је оно што је видео као аустријску недоследност. Тако је доказ да је Црна Гора део Османског царства пронашао и у званичној карти Европске Турске, коју је за потребе аустријског генералштаба још 1829. израдио пуковник Вајс.²³

Пуковник Хју Роуз наравно шест становишта своје аргументације није сматрао довољним. Преостала је, наиме, једна појединост која у етици нема никаквог, али у политици може бити од суштинског значаја. Ту појединост представљала је ништа мање него чињеница да је Црна Гора много година била истински самостална. Ипак, британски дипломата је на том месту нашао за сходно да се запита: зар није Порта тако дуго остала без власти над Палмиром или десном обалом реке Јордана (у близини Сен Жан д Акр /*St. Jean d'Acre*/ и Јерусалима)? А затим и да устврди како су те „области много мање турске него Црна Гора“, али их Велике силе и даље сматрају османским колико и Румелију.

Слика Црне Горе у свести отправника послова британске амбасаде у Цариграду пуковника Хју Роуза, пуну јасноћу добија у закључку његовог Мемоара. Изразито негативна слика Црне Горе и њеног народа ту помало бледи пред обзирима политичког реализма. Лоше би било, тврдио је даље, да Британија једина отворено сумња у османска права над Црном Гором. Зато он предлаже својој Влади да на сваки начин изврши утицај на Порту, признајући њена права над Црном Гором, а овој области мирољубиву и добру управу „у складу са њеним традицијама“. Са друге стране Роуз је сматрао како је управо на Вели-

²³ Francis von Weiss, *Map of Turkey-in-Europe*, 1829. arc 7th, British Library, 145. d. 25

кој Британији да спречи Црну Гору да постане „велики Гибралтар на рањивом боку Турске, уточиште иредентиста и осветника, запоседнут од тридесет хиљада ратоборних разбојника, који би уживао наклоност и одржавао блиске везе са једном Силом чија је историјска, политичка и географска позиција према Османском царству одувек узроковала неприлике и најмудријим европским државницима“.²⁴

Роузова перцепција Црне Горе и њене историје изнад свега изражава систем вредности дипломатије једне државе. Питање међународног права и империјалног суверенитета према његовој суштини почивају у првом реду на историји, затим на некој врсти народног опредељења, потом на државним уговорима и на послетку на традицији.

Не улазећи у расправу око узрока и повода црногорске кризе из 1852. Роузов став према Црној Гори изразито је негативан и његова првобитна намера била је да то по наведеном редоследу и докаже. Историјски извори овог дипломате нису дела опште историје. Роузови историографски извори углавном су савремени, мада је занимљиво да се притом он опредељује за дела Буеа, Хамера и Пејтон, док се не осврће на Ранкеову *Историју Србије*, која је са додатком о Црној Гори, потеклим из пера Сипријана Робертса, управо те 1852. објављена у енглеском преводу.²⁵ За разлику од Робертса, Роуз ни не спомиње било какву историјску или етничку повезаност Србије и Црне Горе. Занимљиво је да својим изворима не додаје ни дела Дејвида Уркварта који је, обзиром на чињеницу да је на Балкану боравио у неколико наврата могао бити сматран његовим најбољим познаваоцем у Великој Британији.²⁶

²⁴ „...I venture therefore, earnestly and respectfully to represent that Her Majesty's Government, for the Porte's integrity and independence, and of our useful influence over her councils, should acknowledge the Porte's rights over Montenegro and employ the influence which we should acquire by so doing to incline her to act with humanity and political prudence towards that province, to take measures which on the one hand, would secure to Turkey her rights and to Montenegro pacific and good government in accordance with her traditions, and on the other hand prevent Montenegro from being a great Gibraltar on the Flank of a vulnerable side of Turkey, a rallying point for Turkish irredentists, indemtials, garrisoned by twenty five or thirty thousand warlike bandits, and sympathising with, and in intimate connection with a Power whose historical, political and geographical position with regard to Turkey has always caused uneasiness to the wisest statesmen in Europe“.

²⁵ L. Ranke, *The History of Servia*, C. Roberts, *The Slavonic provinces in Turkey*, London 1852, eng. trans, 375–500.

²⁶ О спору Стратфорда де Редклифа и Уркварта из 1854–1855: W Cyples, *Is Mr. Urquhart A Tory or A Radical? Answered by His Constitution for the Danubian Principalities, Political Tractats 1712–1856*, Sheffield 1856, 1.

За доказ османског права Роуз узима 1523. годину, када је Црна Гора наводно постала део Османског царства, претходну историју области у потпуности занемарује. Следећа слика из црногорске прошлости припада седамнаестом веку. Она Црногорце устале под вођством митрополита Висариона изнова показује као побеђене. Када су се пак Црногорци по трећи пут одважили на побуну, наум им је, према мишљењу британског дипломате, пошао за руком тек захваљујући крајњем злочину над земљацима, муслиманима. Но, британски дипломата и на том месту промену не сматра претерано значајном. Таквом ставу у прилог, тврди да, уколико је Црна Гора тада и стекла самосталност, то није био случај са свим њеним областима (племенима). Потпуном искључењу дела новије и читаве средњовековне историје Црне Горе говори у прилог и парадоксална тврдња, према којој је доказ османског суверенитета над Црном Гором управо чињеница да су црногорске владике биле рукополагане у Пећи (иначе старом седишту српске патријаршије).²⁷ Ипак, британски дипломата није био једини који просторе Косова и Метохије укључује у георафску област Албаније, чинили су то и савремени творци српских националних програма Илија Гарашанин и Константин Николајевић.²⁸

Пуковнику Роузу су свакако до једног били познати међународни уговори о Османском царству на које су се током прве половине деветнаестог века често позивале дипломатије Великих сила. Ипак, супротстављен аустријским становиштима, он се позивао искључиво на одредбе Свиштовског мира, уверен да управо контрадикција у коју сама запада најбоље може утицати на хабсбуршку дипломатију. Са антрополошког становишта изузетно је занимљив и став Хјуа Роуза према коме су Палмира и област Сен Жан д' Арк били много мање део Османског царства, него што је то случај са Црном Гором. Такав Роузов став указује да су за њега географски, расни или религијски принцип по значају долазили тек после цивилизацијског. Без обзира на све разлике између Црногораца и Турака, и сличности између ових последњих и арапских становника Сирије и Палестине, једне уз друге их, према Роузу, сврстава дубоки јаз који их одељује од западне Европе. Таквим својим ставом британски дипломата постаје типичан представник британске дипломатије Викторијанског доба, која је своју империјалну

²⁷ Роуз зна да су владике престале да бивају рукоположене у Пећи крајем 18. века, али му није познато да пре тог датума Пећ није била под јурисдикцијом Цариграда.

²⁸ Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, Београд 1993, 95, 105.

мисију доживљавала првенствено као цивилизаторску. Но, колико год била одлучна у заштити интереса Османског царства, у британској дипломатији током читавог деветнаестог века деловала је струја која се према османској држави изражавала изразито неповољно са моралног становишта. Британски кабинет је у то време на једној од својих седница расправљао о проблемима са којима се Османско царство суочавало на западном Балкану. У белешци се истиче како широм Османског царства, изузев мањих неприлика у Босни и деловима Бугарске, влада мир, али да тај мир ремети и жеља Порте да успостави суверенитет над Црном Гором: „...But the Porte is hankering after Montenegro, and thought for many centuries the Turkish armies have uniformly been misscomfited(?) when attempting to penetrate into that small, but nearly impregnable country, the Divan now mediates a parish (fresh?) attack upon it...”²⁹

Пуковнику Роузу су зато дата упутства да одлучно посаветује Порту како не би наметала своја „више него сумњива права над Црном Гором“, и укаже да, колико год Уговор у Свиштову био обавезујући за Аустрију, ова као и остале силе неће одобрити покоравање Црне Горе. Два месеца касније, слично становиште је у једном писму сажео и британски премијер Лорд Абердин: „...These Barbarians (Turks, прим. ЧА) hate us all, and would be delighted to take their chance of some advantage by embroiling us with the other powers of Christendom. It maybe necessary to give them an moral support, and to endeavour to propose their existence;

²⁹ Home office, December. 1852, Hammond, Foreign office. Aberdeen papers 43357, vol.CCCXIX pg. 50, 51. Црногорско питање нашло се почетком марта 1853, када је криза већ прошла, и на британском Парламенту. О две струје у британској дипломатији, разумљиво, више није било речи. Лорд Дадли Стјуарт (Dudley Stewart) представио је пред посланицима опасности којима је Османско царство изложено због „земљице тако незнатне да би се иначе могла назвати географским атомом“. Црну Гору сматрао је делом Османског царства, а за насталу кризу је кривио Русију и Аустрију. Напад на Владу био је посредан, пре свега зато што у њему нису разлучене Русија и Аустрија, а огледао се и у посланиковим кртикама на рачун *Тајмса*, који се недопустиво упустио у спекулисања око распада Османског царства. Одговорио му је министар Расел тврдећи да се Велика Британија никада не би упустила у „нечастан“ посао сличан подели Пољске. Расел је даље покушао да скине одговорност са Аустрије и умањи кривицу Русије, тврђом да је кнез Данило деловао самостално, док су „Црногорци храбри горски народ, ... хришћани, али не раде баш християнски...“ Тврдио је да су Британија и Француска и поред свега тога одвраћале Порту од казнене експедиције на Црну Гору, чија самосталност мора постојати *de facto* како околне османске земље не би захватили немири. *Србске новине*, Београд 3/15 март 1853, бр. 27, год. XX, стр. 97.

but we ought to regard as the greatest misfortune any engagement which compelled us to take up arms for the Turks “.³⁰

Да је цивилизацијски јаз био пресудан, донекле указује и сам Роуз, када претходном писму придружује и препис писма руског дипломате Сињавина. У одломку писма, које је упутио Фуад-ефендији Сињавин, са одређеном дозом сажаљења, као једини аргумент у прилог Црногораца, наводи њихову стварну, и одвајкадашњу самосталност.

Али, можемо ли Роузову перцепцију Црне Горе сматрати одразом његове политичке или историјске свести?

Чини се да код пуковника Роуза историјска и политичка свест нису раздвојене. Став овог британског дипломате о Црној Гори формиран је на основама савремених историографских и путописних дела. Ипак, изнесен у време када се русофобски покрет у Великој Британији ближио свом неочекиваном зениту, он је свакако донекле морао да напусти хладне воде историчног. Роузов Мемоар писан је ради доказивања претходно постављене политичке тезе. Као такав био је подређен и највишем суду политичке корисности. Можда управо одатле, а не из тежње за објективношћу, потиче његов избор углавном страних извора. Очигледна је двојност прирођена односу рација једног дипломате и његовог историјског расуђивања. Тако се научни и прагматични приступ преплићу узрокујући појаву разних одступања и нејасноћа у перцепцији других народа и њихове историје. Историцизам као идеолошки темељ државних политика и националних програма преовладавао је тадашњом Европом. Балкански народи ће га у потрази за својим државама напустити тек две деценије касније.³¹ Док се историцизам малих народа позивао на сјај њихових држава у давнини, код империја тај принцип је на прошлим победама утемељивао власт над земљама и народима. Зато извештај пуковника Роуза за логичку и етичку основу има *право победника*.

Три године касније, 1855, после настојања аустријске ратне морнарице да својим ратним плановима у потпуности подреди Бокоторски залив, Британија је устала као заштитник интереса Османског царства садржаних у малом коридору Сутурине, који се још увек налазио под османским суверенитетом. Тада је у Лондону написан један нови, много формалнији мемоар. Непотписани аутори посветили су овом по-

³⁰ Aberdeen papers, 43069, XXX, 1841–1859, Correspondence to Sir John Russell, Argyll House, February, 15, 1853.

³¹ Димитрије Ђорђевић, *Улога историцизма у формирању балканских држава 19. века*, Зборник Филозофског факултета у Београду, *Споменица Васе Чубриловића*, Београд 1968, 309–326.

литички далеко мање значајном питању пуних четрдесетосам страница, цитирајући чак дванаест библиографских јединица.³² Одатле следи да су стотину година краће раздобље, проучавали ослањајући се на четири пута обимнију литературу и изричито цитирану архивску грађу.³³

Но, и даље стоји отворено питање – на основу којих извора наша наука данас реконструише историју Црне Горе 17. и 18. века. У *Историји српског народа*, свакако најпознатијој историјској синтези целокупне историје народа Црне Горе, објављеној први пут осамдесетих година 20. века, у поглављима посвећеним Црној Гори непосредно није споменут ни један османски извор.³⁴ Каква би сазнања могло да пруж

³² *Memorandum Relative to Cattaro*, Forreign Office, 22. june 1855, 1–48, FO 146/620. Seymour to Clarendon. Ослања се на следећу литературу: Wilkinson, Dalmatia, &etc, I, о 1603. и 1621. години; Paul Rycott, page 116. о 1669. години; Encyclopedia Brittanica, ed. 1842., Vol. XX, о 1699. години; Gio Carnaro, (History of Peace of Posaroviz), Doge of Venice, о 1718. години; Busching, Vol. II, о 1726. години; Anderson, Vol. II о 1764. години; Wilkinson, о 1797. години; Edinburgh Gazeteer, Vol. II 1822; Boue, La Turquie d' Europe, 1840; L. Ranke, The History of Servia, London 1852, Prince Metternich to Lord Castleragh, 1814, Continet. Vienna Archives. MS. Vol. II.

³³ Свакако би било целисходно на овом месту дати пример и перцепције Велике Британије од стране неког дипломате *друге стране*. Међутим, како Црна Гора у то време није имала дипломатију, можда би илустративан пример могла да представља слика Британаца настала у крајевима, који ће ускоро постати делом црногорске државе. Негде у то време је Фонбланк, британски генерални конзул у Београду, споменуо у једном од својих извештаја уверење, које је годину дана раније овладало Херцеговином, да ће Босна бити стављена под заштиту Велике Британије. Фонбланк је обавештен да је тада месно свештенство почело да у народу шири гласине, како ће Енглези „будући да нису хришћани вероватно оскрнавити православне цркве у намери да их претворе у своје храмове“. Британски дипломата није се уздржао а да не примети: „...ludicrous as may be the image of Englishmen erecting Druidical monuments...“, Fonblanque-Canning, Belgrade, 23. January 1852, FO 78 896 Copy No. 3.

³⁴ Аутори су се ретко позивали и на стране изворе. Притом изузетак, који потврђује правило, представља навођење чланка Д. Вуксана (*Један ферман султана Османа III*, Записи XXIV), радове Д. Мордовцева и В. Макушева (о Шћепану Малом) или на старију студију В. Ђорђевића (посвећену аустријско-црногорским односима током 18. века), *Историја српског народа*, IV/1 (Радован Самарцић...), *Срби у 18. веку*, Београд 1994, II издање, *Црна Гора првих деценија 18. века*, 31–39 и *Црна Гора од 1735. до 1797.*, 498–531.

жи упоредно проучавање османских и домаћих извора, није извесно, али је могуће да се, са изузетком општих оцена, *Мемоар* пуковника Роуза може још показати и као донекле веродостојан секундарни извор.

Напоследку, ваљало би се још једном вратити Роузовом спису и његовој коначној судбини. Политичка потреба условљавала је како исцрпност мемоара, тако и јасноћу историјске слике коју је имао да представи. Дobar пример таквог приступа осликава једна лапидарна мисао британског амбасадора у Цариграду, већ споменутог, Сир Стратфорда де Редклифа. Када се априла 1853. вратио у Цариград, у ком је Меншиковљева мисија довела до нове плиме кризе око Светих места, утицајни дипломата је у разговору са султаном Абдул-Мецидом, дошао у прилику да слуша и владарев ламент о Црној Гори. На султанова вајкања да Османско царство има сва права да успостави суверенитет над Црном Гором, Стратфорд де Редклиф га је готово равнодушно тешио тврдећи како „исправна и мудра политика нажалост не иду увек заједно“.³⁵

Идеју о непрекинутој црногорској самосталности први пут је крајем 18. века изнео сам владика Петар I. До друге половине 19. века и појаве књиге Д. Руварца, *Монтенегрина. Прилози историји Црне Горе*, то становиште преовладало је и у историографији. Руварчеве тврдње поткрепио је касније Ј. Томић истраживањима у млетачком архиву. Р. Љушић је према свеукупним истраживањима српских историчара закључио да је Црна Гора стварну самосталност изборила тек 1796, управо у време владике Петра I Петровића, Р. Љушић, *Историја српске државности II том, Србија и Црна Гора*, Београд 2001, 251–254 и 321–324.

³⁵ Sir Redcliffe-Earl Clarendon, FO 78/931, Copy No. 9, p. 72, April, 7, 1853.

MONTENEGRO AS PERCEIVED BY A BRITISH DIPLOMAT:
THE HUGH ROSE'S REPORT OF 1852.

S u m m a r y

The following article deals with the image of Montenegro, a little country from the South-east European periphery, as perceived by a member of the nineteenth century British political elite. The history of this petty entity, less populated than an average English city, became especially important on the eve of the Holy Places Crises (of Palestine, 1853). A single dispute over the Montenegro-Ottoman border threatened to turn into European war, just a year before the Crimean War commenced. In regard the Montenegrin question, the always sensitive European "balance of power" was upset with the appearance of the unexpected alliance between Russia and Austria. The unique interest of the British Empire then started, for a short period of time, to be tied in with this almost unknown principality. The attitude of British diplomacy to Montenegro, image of the principality reconstructed in the Colonel Hugh Rose's report and its sources, could contribute not only to the advance the history of British foreign relations, but also to the development of the history of Montenegro.